

СОЦІАЛЬНИЙ ДІАЛОГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ЗМІН

СОЦИАЛЬНЫЙ ДИАЛОГ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ТЕНДЕНЦИИ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

SOCIAL DIALOGUE IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION: TRANSFORMATIONAL TRENDS

Співак В. М.

Докт.політ.наук, професор, завідувач кафедри соціології та суспільних наук Академії праці, соціальних відносин і туризму

Спивак В. Н.

Докт.полит.наук, профессор, заведующий кафедрой социологии и общественных наук Академии труда, социальных отношений и туризма

Spivak V. M.

Dr. in Political Sciences, Professor, Head of Sociology and Social Sciences Department, Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Анотація

У статті проаналізовано сутнісні ознаки глобалізації, процеси глобальних змін, переважно суспільно-трудової сфери. Розглянуто аспекти впливу глобалізації на ринок праці, ознаки й тенденції розвитку соціального діалогу в умовах мінливого світу. Обґрунтовано роль соціального діалогу у процесі забезпечення зайнятості населення, прав та інтересів його учасників, становленні соціального миру і злагоди в суспільстві.

Ключові слова: глобалізація, соціальний діалог, тенденції розвитку соціального діалогу, зайнятість населення.

Аннотация

В статье проанализированы сущностные черты глобализации, процессы глобальных изменений, преимущественно общественно-трудовой сферы. Рассмотрены аспекты влияния глобализации на рынок труда, признаки и тенденции развития социального диалога в условиях изменчивого мира. Обоснована роль социального диалога в процессе обеспечения занятости населения, прав и интересов его участников, становлении социального мира и взаимного согласия в обществе.

Ключевые слова: глобализация, социальный диалог, тенденции развития социального диалога, занятость населения.

Abstract

This paper reviews the key features of globalization, the processes of global change, mainly in social and labour sphere. The aspects of the globalization impact on labor market characteristics and social dialogue trends in a changing world are argued. The role of social dialogue in the process of ensuring employment, defending the rights and interests, establishing social peace and harmony in society are defined.

Key words: globalization, social dialogue, trends of social dialogue development, employment.

Вступ. У сучасному світі, який часто називають глобальним, відбуваються радикальні політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші зміни, які досить часто пояснюють широкозмістовним словом «глобалізація». Як центральне поняття у площині розгляду соціальних змін, глобалізація характеризується надзвичайно широкою амплітудою оцінок – від амбіційної апологетики до категоричного несприйняття. Поряд з такими поняттями як «глобалізм», «вестернізація», «справедлива глобалізація», «американізація», «золотий мільярд» у сучасних наукових дискусіях використовують поняття «об'єктивна глобалізація» і «суб'єктивна глобалізація», «Глобалізація-I» та «Глобалізація-II», «заможня Північ» і «збіднілий Південь», «циркулярна» чи «тангенціальна» глобалізація [1]. У численних працях економістів, юристів, політологів, соціологів, представників інших суспільних наук і навіть письменників глобалізацію розглядають як історичне явище, де населення виступає одночасно і продуктом, і творцем світових процесів, і як об'єктивну закономірність розвитку людства, а то й міф. Така строкатість думок видається досить природною, оскільки глобалізацію не можна розглядати як звичайну лінійну схему, бо вона у своїй екзистенції вміщує одночасно як розвиток, так і руйнацію, стосується найважливішого – соціальної царини людини, є антропоцентричною за своєю суттю [2; 3].

У сучасних умовах, при дослідженні глобалізації, науковці і політики дедалі більше уваги приділяють проблематиці багатоаспектності цього процесу і шляхам формування цілісного світу. Так, глобалізація визначається як об'єктивний соціальний процес, змістом якого є зростання взаємозв'язку і взаємозалежності національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини з навколишнім середовищем. Її основу складає розвиток світових ринків товарів, послуг, праці, капіталу [4, с. 13]. Більш прийнятним, на наш погляд, видається визначення глобалізації як процесу універсальності, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і відносин у різноманітних сферах суспільного життя. Глобалізація розглядається також і як явище, і як феномен, коли вона сприймається в якості об'єктивної реальності, яка заявляє про себе замкнутістю глобального простору, єдиним світовим господарством, загальною екологічною взаємозалежністю, глобальними

комунікаціями тощо і яка в такій якості ніким не може ігноруватися [5, с. 31]. Важливо, що головним вектором розвитку глобалізації окремі автори вважають формування цілісного світу, глобального співтовариства, нової якості людської цивілізації [6, с. 531].

Отже, глобалізація є реальністю, хоча процеси глобалізації сучасного світу оцінюються неоднозначно, є суперечливими і складними, а глобалізм у сучасному вигляді досить часто породжує зворотню реакцію (процеси радикалізації, зростання регіональних фундаменталістських рухів, антиглобалістів та ін.). Як би не пояснювали сучасні політики і правники сутність явища глобалізації, воно не лише має місце в житті сучасних держав, а й формує позитивний потенціал майбутнього, який, звичайно ж, доведеться реалізовувати молоді, прийдешнім поколінням. Водночас актуальним залишається завдання щодо вироблення глобальних стратегій соціального розвитку та стратегій глобалізації розвитку як для всього світу, так і для окремих країн. Адже глобалізація повинна слугувати соціальному прогресу – зростанню зайнятості, скороченню безробіття, ліквідації бідності. Для цього необхідно надати її процесам соціальної спрямованості, зробити наголос на подоланні нерівності, злиднів, сприяти соціальній захищеності та підвищенню якості життя людини. Тривалий час у різних країнах світу цьому слугує соціальний діалог, який набув різноманітних характеристик, і як ідеологія суспільств, у яких не існує верховенства однієї зі сторін, або практика розбудови суспільних відносин на основі узгодження інтересів держави, роботодавців і трудівників, чи процес визначення та зближення пропозицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторін. В Україні потенціал соціального діалогу далеко не вичерпано, скоріш лише започатковано.

Аналіз останніх публікацій. Різним аспектам проблематики становлення та розвитку соціального діалогу в Україні присвятили праці дослідники Т. Бабич, Н. Балашов, Н. Громадська, М. Головка, М. Дубровський, В. Жуков, М. Коляда, Н. Крещенко, Ю. Маршавін, Д. Неліпа, Н. Нечитайло, Г. Осовий, В. Пилипенко, Ю. Привалов, Г. Чанишева, В. Цвих та ін. Водночас науковцями та експертами недостатньо акцентується увага на змінах цього інституту в умовах глобальних трансформацій, що в кінцевому рахунку впливає на процес його інституалізації та ефективності функціонування на національних рівнях.

Мета публікації. У цій статті проаналізовано глобальні зміни ринку праці, а також визначено ознаки й тенденції розвитку соціального діалогу в умовах мінливого світу, обґрунтовано його роль у становленні соціального миру і злагоди в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Цілком зрозуміло, що незалежно від того, яке визначення ми обираємо для ідентифікації, глобалізація сьогодні має вплив практично на всі сфери життя людини і соціальні інституції. Її не можна вважати абсолютним благом чи злом, бо вона має як позитивні, так і негативні аспекти. Шляхи вирішення проблем, породжених глобалізацією, ще потрібно буде знайти. Але вже сьогодні зрозуміло, що «глобалізація з людським обличчям», яку змогла б підтримати більшість народів і країн світового співтовариства, можлива лише за умови зміни загальної парадигми всесвітньо-історичного розвитку і створення нової моделі життєустрою та світопорядку. Відтак глобалізація мислиться як перспектива та шлях створення світового солідарного суспільства, справді вільного й справедливого, причому для всіх народів, націй і країн, а не тільки для «золотого мільярда». Це відбудеться тоді, коли, як це не парадоксально прозвучить, глобалісти погодяться з ідеєю-гаслом антиглобалістів «Світ повинен бути іншим!» і покладуть його в основу діалогу.

У сучасних дискусіях звертається увага на невідповідність між економічною діяльністю та її соціальними наслідками. При цьому частина економістів розглядає глобалізацію та її наслідки як своєрідне повернення до тієї економічної системи, яку капіталізм колись уже запроваджував у кожній окремо взятій країні [9]. Президент Центру європейських досліджень при Гарвардському університеті С. Хофман зазначає: «Можливо, ми перебуваємо в ситуації європейського національного капіталізму XIX століття, до того як держави почали його регулювати й усвідомлювати, що навіть стурбований прибутками капіталіст має часом опікуватися своїми працівниками, забезпечувати їм прийнятний рівень заробітної платні. Нічого подібного у глобальному вимірі поки що немає» [7]. І це не випадково, адже світ постійно змінюється, як ніколи гостро світове співтовариство потребує вирішення проблеми глобального управління. Глобалізація також перебуває у перехідному стані, від простого і переважно зрозумілого,

до складного (постглобалізаційного), досить часто лише уявного.

Наразі в офіційних аналітичних документах Міжнародної організації праці (МОП) увагу зосереджено на тому, що соціальний діалог починає проявлятися на міжнародному рівні, спираючись на різні акти й ініціативи, що сприяють міжнародним трудовим нормам (такі, як міжнародні рамкові угоди, системи сертифікації у торгових угодах, Глобальний договір ООН, Керівні принципи ОЕСР з багатонаціональним підприємством, а також Керівні принципи підприємницької діяльності в аспекті прав людини ООН, ISO, 26000). Вони являють собою складові елементи несформованого транскордонного соціального діалогу, а в деяких випадках – і основу трудових відносин [8].

До головних ознак, виокремлення яких слугує ключем до розуміння сутності глобалізації, на думку О. Волкової, можна віднести такі, як: взаємозалежність національних економік та їх взаємопроникнення; інтернаціоналізація світової економіки під впливом поглиблення міжнародного поділу праці; послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики; розширення масштабів обміну та їх інтенсифікація; формування метаспростору в умовах утворення й функціонування транснаціональних фінансових телекомунікаційних та інших мереж; становлення єдиної системи зв'язків і нової конфігурації світової економіки; тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування під впливом обміну товарами, робочою силою, капіталом, культурними цінностями [9].

Вплив глобалізації на ринок праці, зокрема національний, за О. Волковою, відбувається за такими основними напрямками: 1) зміна структури зайнятості, зниження частки виробничого сектора і зростання сектора послуг, деконцентрація промислового виробництва, зрушення його в галузевій структурі тощо; 2) дисбаланс між структурою робочої сили та робочих місць, який стає дедалі очевиднішим як для розвинутих країн, так і для тих, що розвиваються, адже ефект створення робочих місць переважає ефект їх ліквідації; 3) зміна структури попиту на робочу силу, скорочення попиту на некваліфіковану робочу силу і підвищення попиту на висококваліфіковану робочу силу; 4) перенесення виробництва і, відповідно, робочих місць, до країн з дешевою робочою силою; 5) підвищення мобільності робочої сили, інтенсифікація міграційних процесів; 6) розвиток нетрадиційних

форм зайнятості, неповної, «периферійної» зайнятості; 7) відтік висококваліфікованої робочої сили з країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою, зростання процесів інтелектуальної міграції; 8) підвищення впливу транснаціональних корпорацій на ринок праці; 9) посилення впливу МОП на розвиток глобального ринку праці [9].

Отже, глобалізація є багатовимірним, комплексним явищем, яке впливає на всі сфери життя людини і змінює: а) саму людину, її спосіб існування, мислення, свідомість; б) соціум, який під впливом глобальних процесів трансформується і змінює вектор розвитку; в) характер праці та ставлення людини до неї; г) соціальний діалог як форму відносин між урядами, роботодавцями та працівниками.

Сучасні процеси економічного співробітництва та інтеграції у глобальному світі розділили країни принаймні на дві групи. До першої умовно можна віднести країни, які досить ефективно використовують наслідки глобалізації, мають високі темпи економічного зростання, соціальний захист і навіть розширення зайнятості населення. До другої групи належать країни, які зіткнулися зі зростанням нерівності у сфері доходів, зростанням темпів безробіття й бідності, незахищеністю економік перед зовнішніми потрясіннями, зростанням як незахищеної зайнятості, так і неформальної економіки, що впливає на трудові правовідносини тощо. Ці та інші негативні наслідки глобалізації потребують з боку урядів та міжнародних організацій докладання значно більших зусиль, спрямованих на вирішення негативних явищ, розширення соціального діалогу.

Значний вплив на соціальний діалог справляють зміни міжнародного ринку робочої сили, який поряд з міжнародним ринком товарів, послуг і капіталу набув значного розгортання. Нині він являє собою не просто суму національних ринків, а систему, що базується на їхніх взаємозв'язках та взаємодоповненнях. Глобалізація міждержавних стосунків та міжнародна економічна інтеграція з її періодичними кризовими явищами, зазначає П. Пилипенко [10], зазвичай призводять до зростання безробіття, а тому боротьба з цим явищем традиційними формами найму не завжди є достатньо ефективною, адже позбавляє при цьому багатьох потенціально працездатних і таких, що готові приступити до праці, осіб можливості реалізувати належне їм від природи право на працю.

Переважає більшість цих обставин не залишилися поза увагою світового співтовариства.

На основі спільних напрацювань ухвалено низку міжнародних документів, як на рівні ООН, так і європейської спільноти. У цих документах запропоновано вирішувати проблему реалізації права на працю у якісно новий спосіб – через забезпечення гарантій зайнятості. Зокрема, сторони Європейської соціальної хартії (переглянутої) [11] з метою гарантування цього права зобов'язалися визнати однією із своїх найважливіших цілей і одним із своїх найголовніших обов'язків досягнення та підтримання якомога вищого і стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості. Тобто, для світового співтовариства проблема соціальної стабільності – це передусім проблема зайнятості. Як і в який законний спосіб здійснюватиметься реалізація права людини на працю не є зараз важливим. Головна умова, щоб переважна більшість працездатного населення була працевлаштованою і мала можливість отримувати дохід, який дав би змогу забезпечити належний рівень життя кожному учаснику суспільно-трудова відносин. Тобто йдеться про формування найближчим часом права зайнятості як комплексного правового утворення, у якому акумулювалися би норми, спрямовані на регулювання, якщо не всіх, то більшості суспільно-трудова відносин.

У країнах ЄС політика забезпечення зайнятості населення дедалі розширюється. В ухваленій у березні 2010 року стратегії «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого та всеосяжного зростання» [12] Європейська Комісія серед основних напрямів діяльності, що ними повинні керуватися країни Європейського Союзу, поставила вимогу вирішення проблеми зайнятості. Принаймні, станом на 2020 рік Європейська спільнота ставить за мету досягти працевлаштування 75 % населення віком від 20 до 64 років. Стратегією також передбачено, що одним з пріоритетних напрямів діяльності європейського співтовариства має стати створення необхідних умов для вдосконалення ринку праці і збільшення зайнятості населення. Надаючи європейцям можливості для здобуття нових знань та навичок, ЄС націлює майбутню робочу силу на адаптацію до зміни умов на ринку праці, що, зрештою, повинно призвести до зменшення безробіття та зростання продуктивної діяльності працівників.

До важливих завдань сьогодення можна віднести зміну способів і методів регулювання відносин з використанням праці з метою створення якомога більших гарантій захисту прав та

інтересів усіх учасників суспільно-трудоких відносин, зокрема й роботодавців. Тільки завдяки збалансуванню інтересів суб'єктів, які формують систему відносин на світовому ринку праці, можна досягти повної і продуктивної зайнятості, що слугує запорукою соціального миру і злагоди [13]. Соціальний діалог при цьому слід сприймати не як абстрактну ідею, а як дієву, перевірену практику.

Загалом, дотримання принципу соціального діалогу і всебічне його розширення належать до пріоритетів у діяльності МОП в умовах глобалізації. Так, певною відповіддю на процес глобалізації міжнародної економіки та її соціальних наслідків для трудящих в усьому світі стала ухвалена в червні 1998 року Декларація МОП про основоположні принципи і права у сфері праці [13]. Ухвалення Декларації переслідувало мету підтвердити в умовах зростання економічної взаємозалежності незмінність основних принципів і прав, проголошених у Статуті МОП, та сприяти їх універсальному дотриманню.

На Всесвітньому саміті на вищому рівні Організації Об'єднаних Націй 2005 року глави держав та урядів підтвердили, що справедлива глобалізація і цілі повної та продуктивної зайнятості і забезпечення гідною роботою усіх є ключовим завданням їх національної та міжнародної політики. У червні 2008 року Міжнародна конференція праці на її 97-й сесії одногосно прийняла Декларацію МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації [14], в якій інституалізується концепція гідної праці, а Програмі гідної праці надано всесвітнього значення. У документі наголошено на актуальності соціального діалогу і практики трипартизму між урядами та представницькими організаціями працівників і роботодавців всередині держав і між ними, відзначено важливість трудового правовідношення як засобу забезпечення правового захисту працівників тощо [15]. Ухваливши Декларацію 2008 року про соціальну справедливість заради справедливої глобалізації, представники урядів та організації працівників і роботодавців 182 держав — членів МОП підтвердили провідну роль цієї організації у забезпеченні прогресу і соціальної справедливості в умовах глобалізації.

2009 року у відповідь на соціальні наслідки економічної кризи учасники МОП прийняли Глобальний пакт про робочі місця, в якому зазначено, що «соціальний діалог є міцною основою забезпечення зацікавленості роботодавців і працівників у спільних діях з урядами, що необхідно для по-

долання кризи та забезпечення стійкості процесу відновлення економіки». У Глобальному пакті наголошено, що розробка скоординованих заходів політики і пошуки рішень у тристоронньому контексті можуть допомогти попередити «гонку по низхідній» у сфері соціального захисту [16].

У документі щодо «Стратегії модернізації соціального діалогу» відзначається, що 2016 року тривало формування «європейського соціального виміру», впровадження комплексу мінімальних соціальних прав, які мають бути не мінімальним набором, а основою для визначення максимального рівня соціального захисту, який неможливо буде знижувати. Особливу увагу можна звернути на такі знакові події, як: ініціативи Франції та Німеччини щодо роботи із створення «соціальної Єврогрупи» за аналогією з уже існуючою фінансово-економічною Єврогрупою, призначення віце-президента Європейської комісії, відповідального за соціальний діалог, тощо.

З іншого ж боку, відбувається гальмування розвитку соціального діалогу унаслідок з дерегуляції ринку праці та розширення нестандартної зайнятості, зниження його ефективності, що в свою чергу зменшує можливість працівників реалізовувати свої профспілкові права. До цього призводить посилення конкуренції в умовах глобалізації, диверсифікація ринків праці на окремі сегменти з різними характеристиками, ослаблення внутрішньо-розподільчої функції податкової і соціальних систем, зростання рівня безробіття, зниження частки оплати праці у структурі валового внутрішнього продукту, підпорядкування колективних переговорів цілям державної економічної політики тощо [17].

Виокремимо низку тенденцій, притаманних розвитку соціального діалогу в умовах постійних трансформацій соціально-трудоких відносин, зумовлених глобалізацією. По-перше, попри свідчення стосовно відступу в деяких країнах від практики соціального діалогу під тиском фінансових ринків, ведення колективних переговорів зміцнюється у низці країн, де відбувається розвиток ринкової економіки [8]. При цьому деякі промислово розвинені країни послаблюють сформовані у них потужні системи соціального діалогу, у той час як країни, що розвиваються поступово, створюють нові структури. Водночас у деяких країнах галузеві та національні колективні переговори поступаються місцем переговорам на рівні підприємств.

Серед сучасних тенденцій можна відзначити появу міжнародних рамкових угод (МРУ), спря-

мованих на створення «простору» для соціального діалогу та сприяння основоположним трудовим правам та іншим міжнародним трудовим нормам у всій системі відносин учасників.

Поширення впливу транснаціональних корпорацій призвело до того, що на транскордонному рівні двосторонні ініціативи оформляються у вигляді добровільних, транснаціональних корпоративних угод, що укладаються транснаціональними корпораціями з глобальними профспілковими федераціями.

Зростає й коло суб'єктів соціального діалогу. До нього долучаються організації громадянського суспільства, зокрема, неурядові організації. Так, рекомендації МОП щодо соціального діалогу 2013 року [16] звертають увагу на необхідність забезпечення репрезентативності цих організацій.

Виклики глобалізації, потреба у вирішенні глобальних проблем зумовлюють необхідність активізації учасників соціального діалогу, удосконалення підходів до вирішення проблем. Так, органам регулювання питань праці потрібно підвищувати ефективність виконання своєї основної функції, тобто запобігання та врегулювання суперечок, забезпечення дотримання трудового законодавства і проведення інспекції праці. Організаціям роботодавців необхідно постійно коригувати свої послуги та стратегії відповідно до швидко мінливих умов в економічній і політичній областях. Організаціям працівників необхідно продов-

жувати розробку стратегій, націлених на поживлення процесу колективних переговорів, у тому числі в інтересах вразливих категорій працівників і на забезпечення нового простору ведення соціального діалогу.

Процеси глобалізації не применшують роль національних урядових структур у соціальному діалозі, роль міністерств праці (або спеціалізованих відомств) у регулюванні соціально-трудова відносин. При цьому слід взяти до уваги, що ефективність соціального діалогу і міцність трудових відносин залежать від здатності уряду виступати творцем політики, її адміністратором і учасником соціально-договірних відносин.

Висновки. Соціальний діалог в умовах глобального (мінливого) світу, слугує, з одного боку, важливим інструментом, що був і надалі здатен забезпечити соціально-економічне зростання. Попри тенденції дерегуляції ринку увага до соціального діалогу, зокрема з боку ООН, МОП, ЄС та інших акторів політики не згортається, а розширюється.

Водночас соціальний діалог зазнає змін з точки зору своїх масштабів, змісту й учасників. Деякі з цих змін можуть бути доцільними з урахуванням мінливих умов, а інші можуть кидати виклик самому існуванню соціального діалогу в той час, коли він особливо необхідний для розв'язання різномірних проблем, зумовлених глобалізацією.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Канкліні Н. Г. Уявлена глобалізація / Канкліні Н. Г. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 256с.
2. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: монографія / Співак В. М.– К.: Логос, 2011. – С. 341, 344.
3. Семигіна Т. В. Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального / Семигіна Т. В. – К.: КМ Академія, 2013. – 400 с.
4. Лукашевич В. М. Глобалістика: навч. посібник. 2-ге вид. / Лукашевич В. М. – Львів: Новий Світ-2000. – 440с.
5. Чумаков А. Н. Контуры целостного мира: монография. – 2-е изд., перераб. и доп./ Чумаков А. Н. – М.: Проспект, 2009. – 432с.;
6. Глобализация / Под общ. ред. В. А. Михайлова и В. С. Буянова. – М.: Изд-во ВАГС, 2008. – 544с.
7. Хоффман С. Столкновение глобализаций. Как сделать мир более пригодным для жизни [Электронный ресурс] / Хоффман С. // Россия в глобальной политике. – 2003. – Т. 1. – № 1.– Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/number/n_489.
8. Соціальний діалог. Періодичне обговорення згідно з декларацією МОП про соціальну справедливість в цілях справедливої глобалізації (Доповідь VI. Міжнародна конфедерація праці, 102 сесія). – Женева: МОП, 2013. – 115 с.
9. Волкова О.В. Соціально-економічні детермінанти ринку праці України: [монографія] / Волкова О.В. – Полтава: ПУСКУ, 2008. – 376 с.
10. Пилипенко П. Глобалізація ринку праці та правове забезпечення зайнятості. [Електронний ресурс] / Пилипенко П. // Ліга. Блоги. – 2016. – 16 січня. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/vpilipenko/article/20605.aspx>.
11. Європейська соціальна хартія (переглянута) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/994_062.
12. Європа 2020: стратегія розумного, стійкого й всеосяжного зростання [Електронний ресурс] / Європейська Комісія // Міністерство юстиції України. – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file/31493.doc.

13. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260
14. Декларация МОТ о социальной справедливости в целях справедливой глобализации (принята Международной конференцией труда на ее 97-й сессии, Женева, 10 июня 2008 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/fair_globalization.pdf.
15. Чанишева Г. І. Декларація МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації: зміст і значення [Електронний ресурс] / Чанишева Г. І. // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 52. – С. 7-11. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_52_2.
16. Plan of action (2010-16): Towards widespread ratification and effective implementation of the governance Conventions [Electronic resource] // International Labour Organisation. – 2011. – Mode of access: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_norm/@normes/documents/policy/wcms_125616.pdf
17. Інформаційні матеріали для розробки Стратегії модернізації соціального діалогу / Координаційно-експертна рада з питань соціальної політики. – К., 2016. – 17с.

Матеріал надійшов 20.09.2016 р.